

بررسی رابطه بین ویژگی‌های فردی زنان و مشارکت آنان در فرایند توسعه

روستایی (مطالعه موردی: دهستان درزآب - شهرستان مشهد)

علی‌اکبر عنابستانی: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران*
جعفر جوان: استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
سحر احمدزاده: کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

روند تحول مشارکت زنان روستایی ایران در طول دهه‌های اخیر با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است. تصور بر این است که ویژگی‌های فردی زنان روستایی نقش بارزی در مشارکت یا عدم مشارکت زنان روستایی در فرایند توسعه ایفا می‌نماید. در این مقاله تلاش شده تا میزان ارتباط ویژگی‌های فردی و مشارکت زنان در فرایند توسعه نواحی روستایی بررسی گردد. روش تحقیق در این مطالعه توصیفی-تحلیلی و همبستگی است که بخش عمده‌ای از داده‌های آن بر اساس مطالعات میدانی و با روش نمونه‌گیری (کوکران) از سطح ۲۵۰ خانوار نمونه منطقه جمع‌آوری شده است. یافته‌های مطالعه بر اساس نتایج به دست آمده از آزمون‌های همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که ارتباط معنی‌داری بین ویژگی‌های فردی و مشارکت‌پذیری زنان روستایی وجود ندارد، اما بر اساس آزمون ویلکاکسون رابطه معنی‌داری بین سن، درآمد ماهیانه و انواع مشارکت زنان روستایی در منطقه مورد مطالعه وجود دارد. در توزیع فضایی رابطه بین عوامل فردی متأثر از دیدگاه زنان روستایی و مشارکت در چهار روستا همبستگی مستقیم و نسبتاً کاملی وجود دارد. با توجه یافته‌ها، راهکارهایی شامل تجهیز و سرمایه‌گذاری در امور اقتصادی روستاها، آموزش زنان و دختران روستایی، تشکیل بانک اطلاعاتی برای شناسایی قابلیت‌های زنان روستایی، ارتقای آگاهی‌های آنان نسبت به حقوق، توانمندی‌ها و استعدادهای خود و مزایای مشارکت در جامعه از طریق آموزش و رسانه‌های گروهی و غیره پیشنهاد می‌شود.

واژه‌های کلیدی: آگاهی، اعتماد به نفس، تفکر توسعه، مشارکت سیاسی، مشارکت اقتصادی، مشارکت مدنی

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

دگرگون سازی نظام موجود به نفع نظامی پایدار که تغییر گسترده اقتصادی، زیستی و اجتماعی را در دستور کار قرار دهد، تنها در سایه مشارکت همه افراد جامعه، عملی می‌شود. از این رو، هرگز نمی‌توان نیمی از جمعیت کشور، آن هم نیمی از توانمندی‌های بی‌پایان، یعنی زنان را نادیده انگاشت. در ارتباط با نقش زنان در توسعه در ایران دو گروه صاحب نظر وجود دارد. گروهی معتقدند که زنان از طریق ایفای نقش واسطه‌ای و پنهان، با فراهم آوردن اوضاع و شرایط مطلوب برای کار مردان و سایر اعضای خانواده، نقش مهمی در تعالی جامعه دارند؛ در حالی که گروه دیگر بیشتر به نقش مستقیم زنان در عرصه اجتماع توجه دارند و با استفاده از آمار و ارقام، تأکید می‌کنند که سهم زنان در فعالیت‌های اجتماعی ناچیز است و باید متحول شود این گروه با عنایت به این موضوع که زنان نیمی از جمعیت هستند، براین عقیده اند که استفاده نکردن از نیروی کار آنان، موجب کندی رشد جامعه می‌شود. بنابراین، باید شرایطی را فراهم آورد تا زنان بتوانند هر چه بیشتر به ایفای نقش‌های اجتماعی خود بپردازند (شادی طلب، ۱۳۸۱).

با وجود تلاش زیاد زنان در جوامع روستایی، نقش این گروه غالباً در فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی نادیده گرفته می‌شود. از اینروست که امروزه، در اهداف توسعه روستایی، گروه‌های خاص روستایی، از جمله زنان و جوانان به دلیل ویژگی‌های خاص خود، در مرکز توجه قرار گرفته‌اند (غنیان، ۱۳۸۷). با طرح مسأله توسعه پایدار، انسان مشارکت جو مرکز فرایند توسعه محسوب شده و توسعه درون‌زا در دستورکار قرار گرفته است. در چنین توسعه‌های، مشارکت متغیری اساسی است و درون‌زایی و عدالت خواهانه بودن،

زنان را به عنوان نیمی از افراد جامعه به مشارکت فرا می‌خواند (صفری شالی، ۱۳۸۷). از این رو در این حقیق به دنبال شناسایی ویژگی‌های فردی مؤثر بر مشارکت و شناخت رابطه بین این ویژگی‌ها و مشارکت در روستاهای مورد مطالعه است.

۱-۲- ضرورت و هدف از تحقیق

با توجه به ضرورت‌های ذکر شده در این مقاله تلاش شده است تا ویژگی‌های فردی زنان روستایی و ارتباط آن با انواع مشارکت در جامعه روستایی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و در کنار آن توزیع فضایی ارتباط بین این دو متغیر را در سطح محدوده مورد مطالعه ارزیابی نموده تا بتوان از نتایج آن به عنوان پایه‌ای برای بررسی‌های بیشتر، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در حوزه‌های روستایی و به ویژه ناحیه‌ی مورد مطالعه یعنی دهستان درزآب شهرستان مشهد استفاده نمود.

۱-۳- پیشینه پژوهش

در زمینه بررسی مشارکت زنان روستایی در فرایند توسعه روستایی و عوامل مؤثر بر آن در سطح روستاهای کشور ما تحقیقات متعددی صورت پذیرفته است ولی کمتر به مقوله‌ی ویژگی‌های فردی و ارتباط آن با انواع مشارکت زنان در سطح جامعه روستایی اشاره شده است. در ادامه نتایج تعدادی از این تحقیقات مورد بررسی قرار می‌گیرد:

ویسی و بادسار (۱۳۸۲) در بررسی عوامل مؤثر بر نقش اجتماعی زنان در فعالیت‌های روستایی استان کردستان نشان می‌دهند که ویژگی‌های خانوادگی، مؤثرترین عامل در تبیین نقش‌هایی است که زنان ایفاء می‌کنند و ویژگی‌های فردی در رتبه دوم قرار دارد. بنابراین، برنامه‌ها و پیشنهادهایی که عرضه می‌گردد

مشکلات اعتباری و تأمین بودجه، کم بودن حضور زنان در بنگاه‌های اقتصادی، عدم دسترسی مناسب به متخصصان با تجربه و اجباراً استفاده از نیروهای کم تجربه، به عنوان مهم‌ترین موانع مشارکت زنان در تعاونی‌ها معرفی می‌شوند. بوذرجمهری و نایب‌زاده (۱۳۸۸) در ارزش‌یابی طرح تسهیل‌گران زن روستایی در ایجاد ارتباط دوسویه و افزایش مشارکت زنان روستایی در عرصه‌های مختلف توسعه‌ی روستایی، معتقدند که این طرح موفق نبوده اما در افزایش روحیه‌ی تسهیل‌گران زن و حضور بیشتر آنان در برنامه‌های توسعه‌ی روستایی موفق بوده است.

صفری شالی (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان عوامل فرهنگی و اجتماعی مرتبط با میزان مشارکت زنان روستایی در امور و مسائل خانوادگی و اجتماعی، نشان می‌دهد که پایگاه اقتصادی و اجتماعی زنان از جمله متغیرهای کلیدی است که می‌تواند بر میزان مشارکت آن‌ها تأثیر قابل ملاحظه‌ای داشته باشد یعنی بالا رفتن پایگاه اقتصادی و اجتماعی زنان روستایی میزان مشارکت آن‌ها را به طور فزاینده‌ای بالا می‌برد. امیری اردکانی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان موانع مشارکت زنان روستایی در برنامه‌های ترویجی، بر موانع عدم مشارکت زنان در برنامه‌های ترویجی که ریشه در مشکلات فرهنگی دارد تأکید می‌کند که از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به اشتغال زنان، فعالیت زیاد خانه‌داری، بی‌سوادی و کم‌سوادی زنان، تعداد زیاد فرزندان، تمسخر و ایرادهای اهالی روستا و سطح پایین دانش و بینش زنان روستایی اشاره نمود. میرترابی و همکاران (۱۳۸۹) در عامل‌های ارتباطی تأثیرگذار بر مشارکت زنان روستایی در فعالیت‌های پس از برداشت محصولات کشاورزی بخش آسارا، کرج نشان دادند که رابطه‌ای مثبت و معنی‌دار بین متغیر وابسته‌ی مشارکت در فعالیت‌های پس از برداشت و

باید بر اساس ویژگی‌های خانوادگی زنان روستایی و با توجه به آرای مردان آنان تدوین شود تا ضمانت اجرایی داشته باشد. حاجیلو و همکاران (۱۳۸۶) در بررسی عوامل تأثیرگذار بر موفقیت تسهیل‌گران زن در ایجاد گروه‌های مستقل زنان روستایی آذربایجان شرقی معتقد است که از میان عوامل مورد بررسی در سطح خطای نوع اول، بین موفقیت تسهیل‌گران و ایجاد و تداوم فعالیت گروه‌های مستقل زنان با میزان پذیرش تسهیل‌گر از سوی زنان، زمینه‌ی تماس وی با کارشناسان ترویج و شنایی وی با مفهوم سازمان‌های غیر دولتی ارتباط وجود دارد. هم‌چنین حاجیلو و خانی (۱۳۸۷) در بررسی تأثیر نگرش مردان بر ایجاد گروه‌های مستقل زنان روستایی در استان آذربایجان شرقی نشان دادند که از میان عوامل مورد بررسی، بین نظر مردان در خصوص نقش زنان در زندگی، موافقت آنان با شرکت زنان در جلسات زنانه و نظر مردان در خصوص زمینه‌های مناسب برای فعالیت زنان با ایجاد و تداوم فعالیت گروه‌های مستقل زنان روستایی رابطه مستقیم وجود دارد.

میرک‌زاده و همکاران (۱۳۸۹) در واکاوی موانع مشارکت زنان روستایی در برنامه‌های آموزشی و ترویجی معتقدند که مهم‌ترین موانع مشارکت زنان روستایی بعد فرهنگی دارد. آداب و رسوم و اعتقادات سنتی حاکم بر منطقه روستایی، اشتغال زنان به فعالیت‌های سخت، تربیت فرزندان، بی‌سوادی یا کم‌سوادی زنان، عدم رضایت همسر برای حضور در برنامه‌های آموزشی-ترویجی، و تمسخر و ایراد اهالی از مهم‌ترین عوامل مورد شناسایی در این مطالعه بود. غلامعلی‌زاده و رضایی‌مقدم (۱۳۸۸) در مطالعه چالش‌های عمده‌ی مشارکت زنان روستایی در تعاونی‌ها، عواملی همچون فرهنگ سنتی مرد سالاری، حجم زیاد فعالیت زنان در داخل و خارج از منزل،

پژوهش حاضر با نگاهی به تحقیقات پیشین سعی دارد با رویکردی جدید ارتباط ویژگی‌های واقعی فردی و پاسخ آنان را با انواع مشارکت زنان روستایی در محدوده‌ی مورد مطالعه را مورد ارزیابی و سنجش قرار دهد.

۱-۴- سؤال و فرضیه‌ها

سؤال اصلی در تحقیق حاضر این است که بین ویژگی‌های فردی زنان روستایی و انواع مشارکت آن در روستاها رابطه‌ای وجود دارد؟ و فرضیه‌ی زیر برای پاسخ‌گویی به سؤال تحقیق طراحی شده است: «بین خصوصیات و ویژگی‌های فردی زنان و مشارکت آنان در فرایند توسعه روستایی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.»

۱-۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این مطالعه توصیفی و همبستگی است، بخشی از داده‌های تحقیق از طریق مطالعات میدانی و با ابزار پرسشنامه و مصاحبه و بخشی دیگر از داده‌های مورد نیاز مانند چارچوب نظری - مفهومی پژوهش، اسناد و مدارک و سرشماری‌ها از طریق روش کتابخانه‌ای بدست آمده است. جامعه‌ی آماری در این تحقیق شامل تمام روستاهای دهستان بوده که بر اساس فرمول کوکران تعداد ۱۴ روستا با جمعیت ۱۳۱۵ خانوار مورد مطالعه قرار می‌گیرد. برای برآورد حجم نمونه از روش نمونه‌گیری شارپ کوکران با سطح اطمینان ۹۵٪ و احتمال خطای ۶٪ به صورت نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است. بر این اساس برای ارزیابی ارتباط ویژگی‌های فردی زنان و انواع مشارکت در فرایند توسعه در روستاها، تعداد ۲۵۰ نفر (برای زنان ۱۸ ساله و بالاتر) مورد پرسشگری قرار گرفته‌اند. پس از جمع‌آوری اطلاعات و پردازش آن‌ها در محیط‌های نرم‌افزاری SPSS

میزان استفاده از داده‌ها و منابع ارتباطی شامل منابع ارتباطی سازمانی و رسانه‌های جمعی وجود دارد. در تحلیل رگرسیون به روش گام به گام منابع و داده‌های سازمانی و منابع ارتباط جمعی، در مجموع ۳۲/۶ درصد از واریانس متغیر وابسته‌ی مشارکت زنان روستایی در فعالیت‌های پس از برداشت را تبیین کردند.

در میان مطالعات خارجی می‌توان به مقاله نقش زنان در توسعه کشاورزی کشور اندونزی اشاره نمود که نویسنده بر عدم دسترسی زنان به سرمایه‌های تولیدی تاکید کرده و آن را به عنوان مانع مشارکت زنان روستایی این کشور در فرایند توسعه قلمداد می‌کند (Azhari, 2008). از جمله تحقیقات دیگر می‌توان به تحقیقی در مورد زنان روستایی کشور نیجریه اشاره کرده محقق ویژگی‌های اجتماعی - اقتصادی زنان را در میزان مشارکت آنان در امور روستا بسیار مؤثر می‌داند (Damisa and Yohanna, 2007). در تحقیق دیگری که به بررسی نقش مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی زنان در کشور بنگلادش پرداخته است متغیرهای میزان درآمد، میزان آموزش، مهارت‌ها و مشارکت نهادی زنان نقش اساسی را در افزایش مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های اقتصادی دارند (Hoque and Itohara, 2008).

مروری گذرا بر پژوهش‌های داخلی و خارجی انجام شده در زمینه مشارکت زنان نشان می‌دهد محورهای عمده مطالعات در بررسی موانع مشارکت زنان شامل: عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سازمانی، حقوقی، سیاسی و آموزشی است. البته تحقیقات انجام شده همواره برخی متغیرهای مربوط به موانع مشارکت زنان را مورد بررسی قرار داده‌اند. البته لازم به ذکر است همه آن‌ها بر لزوم مشارکت زنان برای دستیابی به توسعه پایدار و توانمندسازی زنان به شیوه‌های مختلف تاکید دارند.

ArcGIS و... به تحلیل داده‌ها و تبیین موضوع مورد مطالعه پرداخته شد.

۶-۱- معرفی شاخص‌ها و متغیرها

شناخت بهتر و دقیق‌تر از وضعیت مکان‌های جغرافیایی در زمینه‌های مختلف در سطوح متفاوت مستلزم دسترسی به اطلاعات کامل و پردازش شده از مکان‌های مورد نظر است. برای نیل به این مهم از یکسری شاخص‌ها استفاده می‌شود که این شاخص‌ها می‌توانند سطحی از رشد و توسعه مکان‌های جغرافیایی را بر اساس معیارهای انتخاب شده، نشان دهند (کلانتری، ۱۳۸۲: ۱۱۲).

جدول ۲- بررسی شاخص‌ها و معرف‌های متغیر

ویژگی‌های فردی

شاخص	معرف
سن	-
سطح سواد	-
تاهل و مدت آن	-
تعداد فرزندان	-
میزان آگاهی	میزان استفاده از رادیو و تلویزیون، اخبار شبکه‌های داخلی، اخبار شبکه‌های خارجی، اینترنت و مطالعه کتاب یا روزنامه
سطح بهداشت	میزان دسترسی به آب آشامیدنی سالم، میزان مراجعه به پزشک هنگام بیماری، میزان تأثیر بیماری بر مشارکت فرد، میزان سوء تغذیه و به عبارتی (میزان تنگناها برای تأمین معاش)
مواع ذهنی	میزان تأثیر سرنوشت در خوشبختی و بدبختی انسان، میزان خلاقیت زنان، میزان امکان پیشرفت برای زنان
میزان اعتماد به نفس	میزان شرکت زنان روستا به عنوان کاندیدا در شورا، میزان توانایی زنان برای اداره روستا، میزان توانایی زنان برای احقاق حق خود
زبان	-
مذهب	-

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

۷-۱- قلمرو پژوهش

منطقه مورد مطالعه یعنی دهستان درزآب از توابع بخش مرکزی شهرستان مشهد در استان خراسان رضوی دارای ۴۱ آبادی دارای سکنه با ۳۱۸۹ خانوار و ۱۲۸۹۰ نفر جمعیت است. این دهستان از سمت شمال به دهستان کارده از شهرستان مشهد، از سمت شرق به دهستان تبادکان از شهرستان مشهد، از سمت جنوب به دهستان‌های طوس و میان‌ولایت از شهرستان مشهد و از سمت غرب به شهرستان چناران

جدول ۱- بررسی قابلیت اعتماد متغیرهای تحقیق

متغیر	نام شاخص	تعداد گویه‌ها	آلفای کربناخ
ویژگی‌های فردی	-	۲۰	۰/۷۱
انواع مشارکت	مشارکت سیاسی	۵	۰/۷۷
	مشارکت مدنی	۸	۰/۶۸
	مشارکت محلی و غیر رسمی	۵	۰/۷۲
	مشارکت مذهبی و انقلابی	۵	۰/۷۴
	مشارکت اقتصادی	۷	۰/۷۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

برای محاسبه‌ی پایایی پرسشنامه، ابتدا پرسشنامه بر روی نمونه‌ای به حجم ۲۵ نفر اجرا گردید و سپس ضریب پایایی به روش آلفای کربناخ محاسبه شد که مقدار اولیه آن $(\alpha=0/63)$ بدست آمد. پس از حذف ۵ سوال، آلفای نهایی به حد قابل قبول رسید که این مقدار پایایی، قابل اعتماد است. این ضریب از عمومی‌ترین ضرایبی است که توسط پژوهشگران علوم اجتماعی برای سنجش پایایی ابزارهای مختلف جمع‌آوری داده‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. با توجه به مقدار آلفای بدست آمده در بالا برای پرسشنامه‌های مختلف، پایایی پرسشنامه‌ها اثبات می‌شود

آمده مشخص گردید که گره کارها به نوعی با عدم توجه به نقش زنان در تصمیم‌گیری‌ها و... ارتباط دارد که خود مسأله مشارکت را مطرح می‌سازد (مصفا، ۱۳۷۵: ۱).

در برنامه‌های توسعه باید اولویت اصلی را به توسعه منابع انسانی اختصاص داد و در این راستا زنان که نیمی از جمعیت روستایی را تشکیل می‌دهند به نیمی از سهم سرمایه‌گذاری در توسعه منابع انسانی از سوی دولت‌ها نیاز دارند. بنابراین، روند توسعه منابع انسانی در امور زنان نیز باید از افزایش کارایی نیروی کار زنان فراتر رود و رشد شخصیتی همه جانبه آنان را در فرایند توسعه دنبال کند. در بخش تحقیق که عهده دار ایجاد دانش مورد نیاز و درک شفاف و بهتری از وضعیت موجود است، نیازمند تحقیقات گسترده‌ای هستیم که محدودیت‌های گذشته را کنار گذارد و در پی ایجاد زمینه‌ها و امکاناتی باشد که موجبات توسعه جامع و فراگیر روستایی را فراهم سازد (مرکز امور مشارکت زنان، ۱۳۸۰: ۴۸). امروزه توجه به نقش زنان به عنوان نیمی از منابع انسانی نه تنها از موضوعات اهداف اساسی توسعه اجتماعی و اقتصادی هر کشور به شمار می‌رود، بلکه ابزاری مؤثر در تحقق دیگر اهداف توسعه نیز به محسوب می‌شود. از این رو یکی از شاخص‌های درجه توسعه‌یافتگی یک کشور میزان مشارکت و نقشی است که زنان در آن کشور دارا هستند (فلیچی، ۱۳۸۰: ۵۳).

در مباحث توسعه «شاخص توسعه جنسیتی» یا به بیان ساده‌تر شاخص توسعه انسانی، با نگاهی به رابطه و فاصله زنان و مردان در سه زمینه مهم آموزش، بهداشت و اقتصاد، معیار شناخته شده‌ای است که دفتر عمران سازمان ملل هر سال آن را گزارش می‌کند، رتبه کشورها در این شاخص نشان‌دهنده تلاشی است

محدود می‌شود، مساحت آن ۵۵۷/۸ کیلومتر مربع و معادل ۶/۱ درصد از کل وسعت شهرستان مشهد را در بر می‌گیرد (استانداری خراسان رضوی، ۱۳۸۹).

۲- مبانی نظری

دو رویکرد عمده برای مطالعه پدیده‌های اجتماعی وجود دارد: اصل اقتصادی کنش فردی عقلانی و تحلیل ساختارهای اجتماعی، که رویکرد دوم در جنبه‌هایی چون هنجارها، قوانین و تعهدات اجتماعی متجلی می‌شود (کریشنا، ۱۳۸۵: پیشگفتار). مشارکت را می‌توان هم به عنوان نوعی کنش که فرد در جستجوی کسب سود از آن است، تعبیر کرد و هم این که باید توجه داشت مشارکت در ساختار روابط بین کنشگران نهفته است. بنابراین در صورتی که موانع موجود بر سر راه مشارکت برداشته شود، کنش‌های اجتماعی تسهیل می‌شوند و زنان می‌توانند نقش مؤثر خود را در روند توسعه روستایی ایفا کنند.

توجه به مسایل زنان به ویژه در فرایند توسعه به صورت یک رشته علمی از اوایل دهه ۱۹۷۰ شروع شد. این توجه ناشی از دو واقعیت مهم بود نخست، عدم تحقق کلی نظریات توسعه در بهبود وضعیت کشورهای جهان سوم و شکست نظریات توسعه، دوم وضعیت نامطلوب اجتماعی اقتصادی و سیاسی زنان این کشورها. همان‌طور که فرایند توسعه در سطح کلان به شکاف میان کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه انجامید در سطح خرد نیز از نظر جنسیتی به بدر شدن وضعیت زنان در کشورهای در حال توسعه منجر شد. مهاجرت به شهرها و در هم ریختن الگوهای قدیمی بدون ارائه‌ی راهکارهای جدید منطبق با فرهنگ و نظام ارزشی جوامع از جمله دلایل این امر بوده است. از این رو برای درک و سپس چاره‌جویی مطالعات مربوط به زنان و توسعه مورد علاقه و توجه بسیاری از مراکز علمی شد. از نتایج مطالعات به عمل

حضور آنان در اجتماع و برنامه ریزی برای گسترش مشارکت آنان به ویژه در زمینه اشتغال از جمله جهت-گیری‌های لازمی است که باید مورد توجه دولت مردان و برنامه ریزان توسعه در کشور ما قرار گیرد (الوانی، ۱۳۸۰: ۶۳).

۳- یافته‌های پژوهش

۱-۳- روند تحولات جمعیتی روستاهای مورد مطالعه

میزان رشد جمعیت یکی از شاخص‌های مهم تحلیل جمعیت است و می‌تواند در برنامه ریزی‌های توسعه نقش به‌سزایی ایفا نماید. تغییرات و رشد جمعیت متأثر از رشد طبیعی جمعیت (زاد و ولد و مرگ و میر) و مهاجرت است. نرخ رشد سالانه عبارت است از نسبت تغییرات سالانه یک جمعیت به کل جمعیت که به صورت درصد بیان می‌شود متوسط رشد سالانه جمعیت در طول یک دوره از رابطه زیر محاسبه می‌شود (مطیعی لنگرودی، ۱۳۷۶: ۴۶).

$$r = \left(\sqrt[t]{\frac{P_1}{P_0}} - 1 \right) \times 100$$

که در رابطه فوق r : متوسط رشد سالانه جمعیت، P_1 : جمعیت در انتهای دوره، P_0 : جمعیت در ابتدای دوره، t : طول دوره بر حسب سال است.

بالاترین نرخ رشد سالانه جمعیت در روستاهای مورد مطالعه مربوط به نصرآباد با ۴/۸۹ درصد و پایین‌ترین نرخ رشد سالانه جمعیت، مربوط به مهرآباد با ۳/۶- درصد است. جمع نرخ رشد روستاهای مورد مطالعه ۰/۴۴- درصد است که این نرخ رشد بسیار پایین است، بنابراین روستاهای نمونه جزو روستاهای مهاجرفرست هستند.

که برای ارتقاء دسترسی و برخورداری بیشتر زنان در این زمینه صورت گرفته است. بر اساس گزارش سال ۱۳۸۳، کشور جمهوری اسلامی ایران رتبه ۸۲ را در میان ۱۴۴ کشور جهان بدست آورده است (شادی طلب، ۱۳۸۳: ۳). قدرت، شخصیت و حیثیت در جوامع امروز ناشی از فعالیت‌های برون خانواده است و اگر قرار باشد زنان دسترسی برابر به این مزایای اجتماعی داشته باشند و در شکل دادن به نهادهای جامعه هم‌تراز با مردان عمل کنند لزوماً باید هم در امور اقتصادی مشارکت ورزند و هم در امور سیاسی (نولان، ۱۳۸۰: ۶۴).

به نظر می‌رسد که بسیاری از شرایط برای مشارکت زنان در توسعه کشورهای صنعتی تأمین شده است اما مشارکت زنان در کشورهای در حال توسعه هنوز متغیر و در کل ناکافی است (یونسکو، ۱۳۷۶: ۱۵۷). در مورد جایگاه زنان روستایی در توسعه، واقعیت انکار ناپذیر کشورمان این است که زنان روستایی به طور متوسط بیش از ۴۰٪ نیروی کار در فعالیت‌های کشاورزی را تأمین می‌کنند ولی کار و نقش آن‌ها در دیدگاه‌ها و مباحث جامعه‌شناسی روستایی پنهان مانده است. یا در حالی که بخش قابل توجهی از نیروی کار بدون دستمزد را زنان روستایی تشکیل می‌دهند، در ارائه‌ی اطلاعات و توضیحات درباره‌ی کارگران بی‌مزد در روستا اشاره‌ای به این نیروها نمی‌شود (شادی طلب، ۱۳۸۱: ۲۱۱). زنان روستایی بخش قابل توجهی از وقت و انرژی خود را صرف فعالیت‌هایی می‌کنند که غالباً در محاسبات تولیدی و درآمد ملی نادیده گرفته می‌شود، انعکاس نادیده‌انگاری در افزایش نابرابری و کاهش بهره‌مندی آن‌ها از منابع و فرصت‌هاست (صالحین، ۱۳۸۲: ۷۱). بنابراین تلاش برای توانمندتر ساختن زنان و ارتقای

جدول ۳- روند تحولات جمعیتی منطقه مورد مطالعه (۸۵-۱۳۷۵)

ردیف	نام روستا	جمعیت سال ۱۳۷۵	جمعیت سال ۱۳۸۵	نرخ رشد سالانه (درصد)
۱	میان مرغ	۷۲۴	۶۶۶	-۰/۸۳
۲	دوله	۱۹۸	۱۹۴	-۰/۲۰۳
۳	انداد	۲۹۰	۲۶۰	-۱/۰۸
۴	سعدآباد	۷۱۲	۵۸۲	-۱/۹۹
۵	کلوخی	۱۲۱۳	۱۰۹۵	-۱/۰۱
۶	مهر آباد	۳۹۹	۴۶۰	-۱/۴۳
۷	برگ	۲۱۶	۲۴۱	۱/۱
۸	نصرآباد	۱۵۱	۱۴۰	-۰/۷۵
۹	خرق	۱۱۳۹	۱۲۱۸	۰/۶۷
۱۰	زاک	۱۰۴	۷۲	-۳/۶
۱۱	شاه تقی	۱۹۲	۱۵۹	-۱/۸۶
۱۲	گندم خواب	۶۲	۴۶	-۲/۹۴
۱۳	نجم	۸۰	۱۲۹	۴/۸۹
۱۴	مازیان	-	۸۰	-
	جمع	۵۴۸۰	۵۳۴۲	-۰/۴۴

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵ و ۱۳۷۵.

بنابر مطالعات انجام شده در سطح منطقه، علل کاهش جمعیت و مهاجرت روستاهای مورد مطالعه در مقطع زمانی ۸۵-۱۳۷۵ کمبود فرصت‌های شغلی در روستاها، پایین بودن توان اقتصادی بخش کشاورزی در زمینه جذب نیروی مازاد به ویژه در روستاهای پایکوهی، وقوع خشکسالی‌های اخیر و نزدیکی به کلان‌شهر مشهد که انگیزه‌ای جدی برای مهاجرت روستاییان فراهم می‌نماید.

۲-۳- بررسی ویژگی‌های فردی زنان روستایی

بیشترین درصد زنان روستایی منطقه‌ی مورد مطالعه (۶۹ درصد) در سنین ۱۸ تا ۴۰ ساله هستند. میانگین سنی زنان ۳۴ سال بدست آمده است که بین حداکثر ۷۲ و حداقل ۱۸ سال داشته‌اند. از نظر سواد در بین زنان روستایی، ۲۲ درصد بی‌سواد و ۷۸ درصد باسواد بوده که در مقایسه با درصد باسوادی مناطق روستایی شهرستان مشهد (۷۹ درصد) کمی پایین‌تر

است. از بین باسوادان ۴۰/۲ درصد کمتر از پنج کلاس، ۱۵/۲ درصد دارای مدرک سوم راهنمایی، ۱۸/۹ درصد دارای دیپلم و ۳/۷ درصد مدرک بالاتر از دیپلم داشته‌اند. بنابراین بیش از نیمی از زنان دارای سطح تحصیلاتی پایینی بوده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که ۸۷/۶ درصد زنان روستایی مورد مطالعه متأهل و بقیه مجرد می‌باشند و مدت ازدواج ۲۶/۹ درصد از پاسخگویان کمتر از ۱۰ سال، ۲۶/۴ درصد بین ۱۰ تا ۲۰ سال و ۴۶/۶ درصد بیشتر از ۲۰ سال گزارش شده است. از بین زنان متأهل، ۱/۵ درصد بدون فرزند و ۹۸/۵ درصد دارای فرزند، که حدود نیمی از آنان (۴۸ درصد) دارای سه تا پنج فرزند و بوده‌اند.

نتایج تحقیق در رابطه با وضعیت اقتصادی زنان روستایی نشان دهنده این مطلب است که ۶۲/۷ درصد از زنان خود را خانه‌دار، ۱۴/۱ درصد کشاورز، ۴/۵ درصد خیاط و ۷/۷ درصد کارگر و... معرفی کرده‌اند. درآمد ماهیانه ۶۰ درصد از زنان شاغل کمتر از ۱۰۰ هزار تومان در ماه و به طور کلی، میزان درآمد زنان شاغل، بین حداقل ۶۰ تا حداکثر ۵۰۰ هزار تومان در ماه متغیر است. ۷۹/۱ درصد از زنان روستایی به خانواده‌ی خود در امور کشاورزی و دامداری کمک نموده و ۲۰/۹ درصد دیگر به علل گوناگون از قبیل نداشتن زمین کشاورزی، دام و... فعالیتی در این زمینه ندارند. حدود نیمی از زنان روستایی سهم خود را در تولید درآمد ماهیانه خانوار کمتر از ۱۰۰ هزار تومان و ۲۴/۷ درصد بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ هزار تومان می‌دانند. این سهم پایین دلایل مختلفی دارد که از جمله آن‌ها کار فصلی کشاورزی، ارزش کم محصولات کشاورزی، میزان بالای فقر اقتصادی در منطقه و محدودیت زیرساخت‌های اقتصادی بسیاری از خانوارها مانند تعداد کم دام و یا زمین کشاورزی کوچک، مخاطرات طبیعی

بر اساس دیدگاه زنان روستایی، میزان تأثیرات منفی ویژگی‌های فردی بر مشارکت آنان بیشتر از تأثیرات مثبت آن بوده است. نتایج به دست آمده نشان دهنده تأثیر بسیار زیاد میزان تحصیلات (سواد)، ضرورت شرکت زنان در فعالیت‌های مختلف و تأثیر زیاد محدودیت‌های ناشی از تأهل و تعداد فرزندان و تأثیر متوسط مدت ازدواج، میزان استفاده از تلویزیون و برنامه‌های خبری آن، میزان خلاقیت خود، میزان مراجعه به پزشک و تأثیر کم محدودیت‌های ناشی از شرایط سنی، میزان مطالعه کتاب، میزان توانایی زنان برای اداره روستا و تأثیر بسیار کم استفاده از اینترنت، کاندیدا شدن برای عضویت در شورا، بر میزان مشارکت زنان است.

پاسخ زنان روستایی به گویه‌های مربوط به سطح آگاهی نشان دهنده‌ی سطح پایین آگاهی آنان است. کم‌ترین میانگین (۰/۱۵۹) در میان گویه‌ها مربوط به میزان استفاده از اینترنت است که حدود (۹۳ درصد) آنان اصلاً از اینترنت استفاده نمی‌کنند و در مقابل بالاترین وسیله‌ی اطلاع‌رسانی در این بخش مربوط به تلویزیون (میانگین وزنی ۳/۰۸) گزارش شده است. پاسخ زنان روستایی به گویه‌های مربوط به میزان اعتماد به نفس، نشان دهنده سطح پایین این شاخص در بین آنان است. علاوه بر این بر اساس پاسخ‌های زنان روستایی به گویه‌های مربوط به تفکر توسعه (موانع ذهنی)، در جامعه‌ی مورد مطالعه شاهد سطح پایین موانع ذهنی خواهیم بود و در نهایت، سطح دسترسی زنان روستایی به بهداشت متوسط تا زیاد ارزیابی شده است. بر اساس آزمون کای اسکور تیپ پیرسون ضریب معنی‌داری برای گویه‌های مربوط به متغیر ویژگی‌های فردی زنان روستایی در سطح ۹۹٪ ارزیابی شده است.

مانند خشکسالی و بارش تگرگ و اینکه زنان برای فعالیت اقتصادی خود ارزشی کمی قائل هستند.

از لحاظ وضعیت شغلی سرپرست خانوارهای مورد مطالعه، ۳۵/۲ درصد کشاورز، ۸/۴ درصد کشاورز و دامدار، ۱۶/۸ درصد کارگر و ۳۹/۴ درصد دیگر کارمند، راننده، دامدار و... هستند. از نظر میزان درآمد ماهیانه سرپرست خانوار، حدود ۵۰ درصد کمتر از ۲۰۰ هزار تومان و حدود ۹۰ درصد کمتر از ۴۰۰ هزار تومان در ماه درآمد دارند و این نشان دهنده میزان بالای فقر اقتصادی در منطقه است. ۸۶/۸ درصد زنان روستایی مورد مطالعه دارای مسکن ملکی، ۰/۴ درصد دارای مسکن رهنی و ۱۲/۸ درصد دارای مسکن استیجاری هستند و ۴۱ درصد از خانوارهای روستایی مورد مطالعه دارای وسیله نقلیه شخصی (شامل اتومبیل و موتور سیکلت) هستند. و در نهایت، مقایسه میانگین میزان دستمزد بین کارگران زن و مرد تفاوتی در حدود ۵۰۰۰ تومان را به ازای هر نفر روز کار نشان می‌دهد به نحوی که میزان دستمزد کارگر مرد ۱۲۰۰۰ تومان و متوسط میزان دستمزد کارگر زن ۷۰۰۰ تومان است (یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹).

۳-۳- عوامل فردی مؤثر بر میزان مشارکت از دیدگاه زنان روستایی

ویژگی‌های فردی زنان در هر منطقه اثرات مثبت و منفی بر میزان مشارکت آنان دارد. برای سنجش تأثیرات عوامل فردی محدود کننده مشارکت زنان در منطقه مورد مطالعه، از شاخص‌های مختلفی استفاده شد. نتایج به دست آمده از جدول ۴ نشان می‌دهد همه گویه‌ها از سطح معنی‌داری کافی بر اساس آزمون کای اسکور تیپ پیرسون برای تحلیل برخوردار هستند.

جدول ۴- عوامل فردی مؤثر بر میزان مشارکت از دیدگاه زنان روستایی (درصد)

شاخص	گویه‌ها	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	اصلاً	میانگین وزنی	کای اسکوتر
شخصی	داشتن سواد و سطح تحصیلات	۶۵/۹	۲۲/۴	۷/۷	۱/۲	۲/۸	۰	۴/۴۷	۰/۰۰۰
	شرایط سنی و محدودیت‌های احتمالی آن	۴	۹/۷	۱۰/۱	۱۳/۴	۵/۳	۵۷/۵	۱/۲۱	۰/۰۰۰
	تأهل و مشغله‌های مربوط به آن	۲۵/۲	۳۰/۱	۸/۵	۱۶/۳	۱/۲	۱۸/۷	۳/۰۵۷	۰/۰۰۰
	مدت ازدواج زن روستایی	۱۱/۴	۱۴/۷	۸/۶	۳۸/۴	۲/۹	۲۴/۱	۲/۲۱	۰/۰۰۰
	تعداد فرزندان زن روستایی	۲۹/۸	۲۹/۳	۷/۴	۹/۱	۲/۵	۲۱/۹	۳/۰۲۹	۰/۰۰۰
آگاهی	استفاده از تلویزیون در شبانه روز	۱۰	۳۰/۱	۲۷/۷	۲۳/۳	۸	۰/۸	۳/۰۲۸	۰/۰۰۰
	استفاده از اخبار رادیو و تلویزیون	۲	۲۴/۸	۳۸	۲۰/۴	۱۰/۴	۴/۴	۲/۷۴	۰/۰۰۰
	استفاده از اخبار شبکه‌های خارجی	۰	۱/۶	۲/۸	۱۰/۸	۹/۲	۷۵/۵	۰/۴۵۸	۰/۰۰۰
	میزان مطالعه کتاب یا روزنامه	۰/۸	۰/۸	۹/۳	۱۸/۷	۱۶/۷	۵۳/۷	۰/۸۹۴	۰/۰۰۰
	میزان استفاده از اینترنت	۰	۰/۴	۲/۹	۱/۶	۲/۴	۹۲/۷	۰/۱۵۹	۰/۰۰۰
آشنایی به نقش	داوطلب شدن برای عضویت در شورا	۰/۸	۰/۸	۲/۴	۱/۶	۲/۸	۹۱/۵	۰/۲۰۶	۰/۰۰۰
	میزان توانایی برای اداره روستا	۰/۸	۹/۷	۱۴/۱	۲۳/۸	۱۶/۵	۳۵/۱	۱/۴۹	۰/۰۰۰
	میزان دست‌یابی زنان به حقوق خود در جامعه	۶/۳	۳۷/۶	۴۶/۸	۴/۶	۲/۱	۲/۵	۳/۳۴	۰/۰۰۰
تکنیک توسعه	میزان ضرورت شرکت زنان روستایی در فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی	۴۸/۴	۴۱	۷/۴	۲/۵	۰/۸	۰	۴/۳۴	۰/۰۰۰
	تأثیر سرنوشت در خوشبختی و بلخختی انسان	۵/۲	۴۷/۴	۳۸/۳	۱۰/۱	۰	۰	۳/۳۷	۰/۰۰۰
	میزان خلاقیت و ایده‌پردازی زنان روستایی	۲/۵	۱۰/۴	۲۵/۸	۳۲/۱	۲۳/۸	۵/۴	۲/۱۹	۰/۰۰۰
	امکان پیشرفت برای زنان در جامعه	۱۵/۵	۵۶/۷	۱۶/۷	۷/۸	۲/۴	۰/۸	۳/۸۳	۰/۰۰۰
	میزان دسترسی به آب آشامیدنی سالم	۳۹/۵	۴۴	۷/۳	۴/۴	۱/۶	۳/۲	۴/۰۶	۰/۰۰۰
پهناشهر	میزان مراجعه به پزشک هنگام بیماری	۵	۲۳/۶	۴۰/۹	۲۲/۷	۷/۹	۰	۲/۹۵	۰/۰۰۰
	حجم تنگناهای اقتصادی و تأمین معاش	۴/۹	۳۶/۸	۳۰/۹	۱۲/۶	۴/۱	۲۰/۷	۲/۵۴	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

از پرسشنامه مشارکت زنان روستایی به تفکیک به همراه میزان معنی داری گویه‌ها آمده است. همان گونه که مشخص است همه گویه‌ها از سطح معنی داری مناسبی برای تحلیل برخوردارند. به عبارتی بین فراوانی مورد انتظار و فراوانی مشاهده شده ارتباط معنی داری وجود دارد.

یافته‌های جدول ۵ برای بررسی میزان مشارکت زنان روستایی در فعالیت‌های سیاسی نشان می‌دهد میانگین مشارکت زنان در انتخابات مختلف بسیار زیاد می‌باشد، اما آنان به صورت بسیار کمی در ستادهای انتخاباتی فعالیت می‌کنند.

جدول ۵- میزان مشارکت زنان روستایی در فعالیت‌های سیاسی

ردیف	انتخابات	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	اصلاً	میانگین وزنی	*کای اسکوتر
۱	انتخابات رئیس جمهوری	۵۷	۳۶/۵	۳/۳	۰/۸	۰/۸	۱/۶	۴/۴۳	۰/۰۰۰
۲	انتخابات مجلس شورای اسلامی	۵۲/۵	۳۸/۹	۴/۹	۰	۰/۴	۳/۳	۴/۳۳	۰/۰۰۰
۳	انتخابات شورای اسلامی روستا	۵۱/۷	۳۱/۷	۶/۷	۰/۸	۰/۸	۸/۳	۴/۰۷	۰/۰۰۰
۴	انتخابات مجلس خبرگان	۵۳/۳	۳۵/۷	۵/۷	۰/۸	۱/۲	۳/۳	۴/۲۹	۰/۰۰۰
۵	فعالیت در ستادهای انتخاباتی	۳/۳	۰	۲/۸	۱/۹	۱/۴	۹۰/۶	۰/۳	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

۳-۴- بررسی انواع مشارکت در بین زنان روستایی

مشارکت عنصر کلیدی در فرایند توسعه پایدار تلقی شده و از آن به عنوان حلقه گم‌شده فرایند توسعه یاد می‌شود. برای اینکه مشارکت در برنامه ریزی توسعه به عمل درآید، نیازمند وجود سازمان مناسب و الگوی سازمانی است که در آن هر زیر سیستم در جایگاه مناسب خود قرار گرفته باشد. تنها در این قالب می‌توان سازمان مناسب برای درگیر کردن مردم در تعیین سرنوشت خود را ایجاد و تعامل مناسب بین اجزاء مختلف سیستم را برقرار کرد (جمعه پور، ۱۳۸۵: ۷۴). جداول تجزیه تحلیل استخراج شده

عضویت در هیأت‌های مذهبی، بسیج و انجمن اولیا و مربیان است که نحوه عضویت بیشتر زنان، به صورت غیر فعال است.

یافته‌های پژوهش در زمینه‌ی بررسی میزان مشارکت مدنی زنان روستایی نشان می‌دهد که اکثریت زنان در روستاهای مورد مطالعه در نهادهای مدنی عضو نیستند. بیشترین درصد عضویت مربوط به

جدول ۶- نحوه عضویت زنان روستایی در سازمان‌ها و نهادهای مدنی

ردیف	گروه‌ها و نهادها	عضو نیستم	عضو غیر فعال	عضو فعال	مسئول و مدیر هستم	میانگین وزنی	*کای اسکوتر
۱	شورا و دهیاری	۹۸/۸	۰/۴	۰/۸	۰	۰/۰۲	۰/۰۰۰
۲	سازمان‌های صنفی و کارگری	۹۹/۶	۰/۴	۰	۰	۰/۰۰۴	۰/۰۰۰
۳	گروه‌های مذهبی (هیأت‌ها)	۸/۸	۵۹/۷	۲۹	۲/۵	۱/۲۵	۰/۰۰۰
۴	شرکت تعاونی تولید یا مصرف	۸۵/۹	۱۲/۴	۱/۷	۰	۰/۱۵	۰/۰۰۰
۵	بسیج (محللات، محل کار)	۳۵/۷	۵۱/۵	۱۲/۹	۰	۰/۷۷	۰/۰۰۰
۶	صندوق بیمه کشاورزی	۹۴/۶	۴/۶	۰/۸	۰	۰/۰۷	۰/۰۰۰
۷	سازمان‌های خیریه	۹۵/۹	۳/۳	۰	۰/۸	۰/۰۶	۰/۰۰۰
۸	انجمن اولیا و مربیان	۵۸/۵	۲۸/۶	۱۲	۰/۸	۰/۵۵	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

ترجیم و کم‌ترین آن مربوط به شرکت در جلسات شورا است. به طور متوسط زنان یا اصلاً در جلسات شورا شرکت نمی‌کنند (بهتر است گفته شود دعوت نمی‌شوند) یا میزان شرکت آنان بسیار کم است.

بر اساس جدول ۷ بررسی میزان مشارکت محلی و غیر رسمی زنان روستایی در منطقه‌ی مورد مطالعه نشان می‌دهد که میزان مشارکت محلی و غیر رسمی آن‌ها تقریباً در حد متوسط است. بیشترین میزان مشارکت محلی مربوط به شرکت در مراسم ازدواج و

جدول ۷- بررسی مشارکت زنان روستایی در فعالیتهای غیر رسمی و محلی

ردیف	گروه‌ها	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	اصلاً	میانگین وزنی	*کای اسکوتر
۱	شرکت در جلسات شورا	۰/۸	۰	۰/۸	۲/۵	۰/۸	۹۵	۰/۱۲	۰/۰۰۰
۲	ایجاد یا اداره کارهای یک هیأت عزاداری و یا فعالیت در آن	۷/۹	۲۴/۶	۳۷/۵	۲۱/۳	۱/۷	۷/۱	۲/۹۴	۰/۰۰۰
۳	شرکت در دوره‌های آموزشی و ترویجی و هنری	۰/۸	۴/۶	۷/۱	۲۰/۱	۲۴/۷	۴۲/۷	۱/۰۹	۰/۰۰۰
۴	حضور در مراسم ازدواج یا ترجیم	۲۵/۵	۴۰/۶	۲۷/۶	۴/۲	۱/۷	۰/۴	۳/۸۳	۰/۰۰۰
۵	راه‌اندازی یا عضویت در صندوق قرض‌الحسنه در روستا	۵/۹	۱/۷	۲۳	۴/۲	۱/۳	۶۴	۱/۱۵	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

هیأت‌ها و روضه‌ها، جشن‌های مذهبی، کارهای خیریه و کمک به نیازمندان روستا در حد زیاد و بیش از سایر گروه‌ها است.

یافته‌های پژوهش در زمینه بررسی میزان مشارکت مذهبی و انقلابی زنان روستایی نشان دهنده این مطلب است که میزان مشارکت مذهبی و انقلابی آنان متوسط است. همان طور که مشاهده می‌شود شرکت زنان در

جدول ۸- وضعیت مشارکت زنان روستایی در فعالیتهای مذهبی و انقلابی

ردیف	گروه‌ها	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	اصلاً	میانگین وزنی	*کای اسکوتر
۱	شرکت در نماز جمعه	۱/۲	۷/۵	۵/۴	۱۲/۴	۲۹/۵	۴۴	۱/۰۶	۰/۰۰۰
۲	شرکت در راهپیمایی	۱/۷	۲/۹	۶/۲	۱۳/۳	۲۸/۶	۴۷/۳	۰/۹۴	۰/۰۰۰
۳	شرکت در هیأت‌ها و روضه‌ها و جشن‌های مذهبی	۸/۴	۳۵/۹	۴۸/۹	۴/۲	۰/۴	۰/۲۱	۳/۴۱	۰/۰۰۰
۴	شرکت در نماز جماعت	۸/۴	۲۲/۸	۳۵/۴	۲۳/۶	۳/۴	۶/۳	۲/۹	۰/۰۰۰
۵	شرکت در کارهای خیریه	۴/۶	۳۱/۲	۵۶/۱	۵/۱	۱/۳	۱/۷	۳/۲۸	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

بسیار نازلی قرار دارد، به نحوی که حضور زنان در این عرصه‌ها را می‌توان نادیده انگاشت. بر اساس آزمون کای اسکوتر تیپ پیرسون ضریب معنی‌داری برای گویه‌های مربوط به متغیر مشارکت زنان روستایی در سطح ۰/۹۹ ارزیابی شده است

بر اساس جدول ۹ بررسی میزان مشارکت اقتصادی زنان روستایی نشان می‌دهد زنان حجم نمونه به میزان زیاد در فعالیتهای کشاورزی و به میزان متوسط در فعالیتهای دامداری خانواده شرکت دارند. از سوی دیگر مشارکت زنان روستایی در فعالیتهای خدماتی و به ویژه مشاغل دولتی و اداری در سطح

جدول ۹- بررسی مشارکت زنان روستایی در فعالیتهای اقتصادی

ردیف	گویه‌ها	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم	اصلاً	میانگین وزنی	*کای اسکوتر
۱	شرکت و کمک در فعالیتهای کشاورزی خانواده	۳۷/۱	۱۷/۵	۹/۶	۵/۸	۱/۷	۲۸/۳	۲/۹۷	۰/۰۰۰
۲	شرکت و کمک در فعالیتهای دامداری خانواده	۲۲/۲	۸/۴	۶/۷	۱۵/۹	۵	۴۱/۸	۲/۰۱	۰/۰۰۰
۳	شرکت در فعالیتهای قالی بافی و صنایع دستی	۲/۹	۱/۷	۳/۳	۷/۱	۷/۱	۷۷/۸	۰/۵۳	۰/۰۰۰
۴	شرکت در مشاغل دولتی و اداری	۴/۲	۰	۰/۸	۱/۷	۰	۹۳/۳	۰/۲۷	۰/۰۰۰
۵	شرکت در مشاغل خصوصی	۱/۳	۰	۲/۵	۲/۱	۰	۹۴/۱	۰/۱۸	۰/۰۰۰
۶	شرکت در فعالیتهای کارگری	۸/۴	۱/۷	۰	۱/۷	۰/۴	۸۷/۹	۰/۵۲	۰/۰۰۰
۷	شرکت در فعالیتهای خیاطی و آرایشگری و مغازه داری	۱۰/۸	۲/۹	۰/۸	۵/۸	۴/۲	۷۵/۴	۰/۸۳	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

آزمون کولموگروف اسمیرنوف نرمال بودن داده‌ها بررسی شد. با توجه به نتایج بدست آمده از آزمون بر اساس جدول ۱۰ مشاهده می‌شود متغیرهای یاد شده از توزیع نرمال برخوردار نیستند (مقدار احتمال آزمون از ۰/۰۵ کوچک‌تر است)، بنابراین، از آزمون ناپارامتری کروسکال والیس استفاده نموده‌ایم.

۳-۵- بررسی تأثیر ویژگی‌های فردی زنان روستایی بر میزان مشارکت آنان در فرایند توسعه

به منظور بررسی ارتباط بین مشارکت زنان روستایی و ویژگی‌های فردی و اقتصادی آنان (سن، تأهل، تحصیلات، میزان درآمد زنان شاغل، سهم زنان از درآمد خانوار و درآمد ماهیانه خانوار) ابتدا از

جدول ۱۰- بررسی نرمال بودن متغیرهای تحقیق

متغیر	مقدار احتمال آزمون	نتیجه آزمون	تحلیل
مشارکت	۰/۰۱۰	رد فرضیه صفر	گزارای توزیع نرمال نیستند
سن	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر	دارای توزیع نرمال نیستند
تحصیلات	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر	دارای توزیع نرمال نیستند
تأهل	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر	دارای توزیع نرمال نیستند

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

و بجه داری کم است و از طرفی میزان مشارکت زنان بالای ۶۰ سال نیز به دلیل مشکلات ناشی از کهولت سنی، کم است. اما بین مشارکت و سطح تحصیلات و وضعیت تأهل آنان ارتباط معنی‌داری مشاهده نگردید.

بر اساس یافته‌های جدول ۱۱ از طریق آزمون کروسکال والیس بین میزان مشارکت در گروه‌های مختلف سنی اختلاف معنی‌داری وجود دارد که منطقی به نظر می‌رسد. زیرا معمولاً میزان مشارکت زنان در گروه‌های سنی زیر ۴۰ سال، به دلیل مشغله خانه داری

جدول ۱۱- آزمون کروسکال والیس برای بررسی تأثیر ویژگی‌های فردی زنان بر میزان مشارکت آنان

ویژگی‌های فردی	مقدار احتمال آزمون	نتیجه آزمون	تحلیل
سن	۰/۰۰۱	رد فرضیه صفر	بین میزان مشارکت در گروه‌های مختلف سنی اختلاف معنی داری وجود دارد.
تحصیلات	۰/۰۵۷	پذیرش فرضیه صفر	بین میزان مشارکت در گروه‌های مختلف تحصیلی اختلاف معنی داری وجود ندارد.
تأهل	۰/۷۲	پذیرش فرضیه صفر	بین میزان مشارکت در دو گروه مجردین و متأهلین اختلاف معنی داری وجود ندارد.

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

امکان و فرصت کمتری برای مشارکت در امور مختلف پیدا می‌کنند.

از سوی دیگر بین درآمد حاصل از کمک زنان در فعالیت‌های کشاورزی و دامداری خانوار (سهم زنان از درآمد خانوار) و میزان مشارکت آنان، اختلاف معنی داری وجود دارد. این نتیجه آماری نیز منطقی به نظر می‌رسد. زیرا هر چه زنان کارآمدتر بوده و میزان سهم آنان در تأمین درآمد خانوار بیشتر باشد، با اعتماد به نفس و قدرت فکری و عملی بیشتری به مشارکت می‌پردازند. یعنی علاوه بر این که مشارکت اقتصادی بالایی دارند در سایر زمینه‌ها نیز انگیزه و امکان مشارکت بیشتری خواهند داشت.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بین میزان مشارکت زنان شاغل از لحاظ میزان درآمد ماهیانه آنان اختلاف معنی داری وجود ندارد، اما بین میزان مشارکت زنان در گروه‌های مختلف از لحاظ درآمد ماهیانه خانوار، اختلاف معنی داری وجود دارد. برای مثال میزان درآمد ماهیانه ۱۳ درصد خانوارها کمتر از ۱۰۰ هزار تومان، ۳۶ درصد آن‌ها کمتر از ۲۰۰ هزار تومان و ... است. به هر حال این نتیجه آماری منطقی به نظر می‌رسد. زیرا ضعف بنیه اقتصادی و مشکلات ناشی از آن در خانوارهایی که در گروه‌های پایین درآمدی قرار گرفته‌اند، به قدری زیاد است که زنان

جدول ۱۲- آزمون کروسکال والیس برای بررسی تأثیر ویژگی‌های اقتصادی زنان بر میزان مشارکت آنان

ویژگی‌های اقتصادی واقعی پاسخگویان	مقدار احتمال آزمون	نتیجه آزمون	تحلیل
درآمد ماهیانه پاسخگو	۰/۲۱۴	پذیرش فرضیه صفر	بین میزان مشارکت پاسخگویان شاغل از لحاظ میزان درآمد ماهیانه آنان اختلاف معنی داری وجود ندارد.
درآمد ماهیانه خانوار	۰/۰۰۳	رد فرضیه صفر	بین میزان مشارکت در گروه‌های مختلف از لحاظ درآمد اختلاف معنی داری وجود دارد.
اگر به جای شما کارگر استخدام می‌شد (سهم زن از درآمد خانوار)	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر	بین درآمد حاصل از کمک زنان در فعالیت‌های کشاورزی و دامداری و مشارکت آنان اختلاف معنی داری وجود دارد.

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

انقلابی و اقتصادی مقدار ضریب معنی داری بیش از ۰/۰۵ است، بنابراین، ارتباط معنی داری بین عوامل فردی و مشارکت در این قسمت وجود ندارد. میزان همبستگی بین عوامل فردی و مشارکت مدنی و محلی در جامعه زنان روستایی دارای همبستگی ناقص و مستقیم است، یعنی هرچه عوامل فردی مؤثر در مشارکت زنان روستایی از سطح بالاتری برخوردار

۳-۶- تحلیل ارتباط بین عوامل فردی و انواع مشارکت زنان روستایی

نتایج پژوهش بر اساس جدول ۱۳ که حاصل نظر خواهی از زنان روستایی در منطقه مورد مطالعه، نشان دهنده ارتباط معنی دار و مثبت بین عوامل فردی مؤثر بر مشارکت زنان روستایی و انواع مشارکت مدنی و محلی و غیررسمی در بین زنان روستایی است در سایر انواع مشارکت، یعنی مشارکت سیاسی، مذهبی و

باشد، امکان مشارکت زنان در انواع فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی بیشتر خواهد بود.

جدول ۱۳- بررسی ارتباط بین عوامل فردی و انواع مشارکت زنان روستایی

انواع مشارکت	مقدار ضریب همبستگی پیرسون	P-value	نتیجه آزمون	تحلیل
سیاسی	۰/۰۱۲	۰/۸۵۴	پذیرش فرضیه صفر	-
مدنی	۰/۱۴۲	۰/۰۲۶	رد فرضیه صفر	ارتباط معنی داری بین مشارکت مدنی و عوامل فردی وجود دارد.
محلی و غیررسمی	۰/۲۵۸	۰/۰۰۰	رد فرضیه صفر	ارتباط معنی داری بین مشارکت محلی و عوامل فردی وجود دارد.
مذهبی و انقلابی	۰/۰۵۲	۰/۴۱۸	پذیرش فرضیه صفر	-
اقتصادی	۰/۰۰۰	۰/۹۹۸	پذیرش فرضیه صفر	-

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

معنی داری وجود دارد. همبستگی مورد اشاره در این روستاها مستقیم و نزدیک به کامل است، بدین معنا که با افزایش میزان عوامل فردی مؤثر بر مشارکت زنان روستایی، میزان مشارکت آنان در این روستاها افزایش می‌یابد.

۷-۳- تحلیل فضایی ارتباط بین عوامل فردی و مشارکت زنان روستایی

از یافته‌های پژوهش بر اساس جدول ۱۴ می‌توان نتیجه گرفت که بین مشارکت و عوامل فردی در روستاهای نصرآباد، مهرآباد و ماریان ارتباط مثبت و

جدول ۱۴- بررسی ارتباط بین عوامل فردی و مشارکت زنان روستایی

نام روستا	مقدار ضریب همبستگی	مقدار احتمال آزمون	نتیجه آزمون	تحلیل
سعیدآباد	۰/۱۹۴	۰/۴۴۲	پذیرش فرضیه صفر	-
نصرآباد	۰/۸۸۷	۰/۰۰۸	رد فرضیه صفرآزمون	ارتباط معنی دار است
مهرآباد	۰/۹۸۱	۰/۰۰۳	رد فرضیه صفرآزمون	ارتباط معنی دار است
ماریان	۰/۳۱۶	۰/۰۱۸	رد فرضیه صفرآزمون	ارتباط معنی دار است
زاک	۰/۱۱۸	۰/۴۰۶	پذیرش فرضیه صفر	-
انداد	-۰/۰۶۴	۰/۷۵۷	پذیرش فرضیه صفر	-
دوله	-۰/۴۰۰	۰/۰۳۲	رد فرضیه صفرآزمون	ارتباط معنی دار است
میان مرغ	۰/۰۵۳	۰/۹۱۰	پذیرش فرضیه صفر	-
برگ	-۰/۳۱۹	۰/۴۴۲	پذیرش فرضیه صفر	-
کلوخی	-۰/۶۵۹	۰/۰۷۵	پذیرش فرضیه صفر	-
گندم خواب	-۰/۸۵۷	۰/۰۶۳	پذیرش فرضیه صفر	-
نجم	-۱/۰۰۰	-	پذیرش فرضیه صفر	-
خرق	۰/۱۲۱	۰/۷۲۴	پذیرش فرضیه صفر	-
شاه تقی	۰/۲۷۵	۰/۴۱۳	پذیرش فرضیه صفر	-

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۸۹

روستاها (دشتی) رابطه‌ای قوی و مثبت مشاهده شده است. با توجه به وجود بنیان‌های اقتصادی مناسب در روستاهای دشتی و ثبات جمعیتی بالاتر به نظر می‌رسد یکی از دلایل وجود ارتباط معنادار بین ویژگی‌های فردی زنان روستایی و مشارکت آنان است. از سوی دیگر نزدیکی بیشتر روستاها به شهر مشهد و بالا رفتن

از سوی دیگر بین عوامل فردی مؤثر بر مشارکت و مشارکت زنان روستایی در روستای دوله ارتباط معنی دار و منفی وجود دارد، یعنی به ازای افزایش متغیر عوامل فردی از میزان مشارکت زنان روستایی کاسته خواهد شد. بنابراین در توزیع فضایی ارتباط عوامل فردی و مشارکت زنان روستایی از بین ۱۴ روستای مورد مطالعه، فقط در چهار روستا (عمدتاً

بهره‌مند شوند. منظور از آموزش، صرفاً آموزش رسمی نیست؛

- تشکیل بانک اطلاعاتی در ارتباط با شناسایی قابلیت‌های فردی، اقتصادی، فرهنگی و غیره زنان روستایی و سنجش میزان مشارکت آنان؛

- تعیین متولی دقیق برای اداره روستاهای کشور و ساماندهی رسیدگی به مشکلات زنان روستایی؛

- تقویت سرمایه اجتماعی زنان روستایی با افزایش میزان اعتماد اجتماعی آنان، ارتقای آگاهی‌های آنان نسبت به حقوق، توانمندی‌ها و استعدادها و خود و مزایای مشارکت در جامعه از طریق آموزش و رسانه‌های گروهی و بسترسازی برای ایجاد و تقویت شکل‌ها و نهادهای مدنی در روستا؛

- ارتقای فرهنگی جامعه به سوی پذیرش مشارکت همه جانبه زنان در فرایند توسعه روستایی؛

- تدوین طرح‌ها و برنامه‌های توسعه روستایی بر اساس نیازها و اولویت‌های زنان روستایی و تشویق آنان به مشارکت در این طرح‌ها و رفع موانع قانونی و وضع قوانین حمایتی از زنان برای جلب مشارکت آنان در فرایند توسعه؛

- تغییر دیدگاه دولت در نحوه مشارکت زنان روستایی در نهادها مدنی در سطح روستاها؛

- تقویت منابع محلی از طریق تشویق زنان برای حضور در عرصه‌های مدیریتی روستا و فراهم نمودن زمینه‌های دستیابی زنان به تسهیلات مالی و اعتباری؛

- تقویت بنیه اقتصادی خانوارهای روستایی و احتساب کار خانگی زنان و سهم آنان از درآمد خانوار در تولید ناخالص ملی و ارائه آن در آمارهای رسمی به همراه فراهم نمودن زمینه‌های خود اشتغالی برای زنان روستایی؛

- با توجه به اینکه بعضی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در فضاهای روستایی از اندازه مناسبی

متغیر عوامل فردی زنان دارای تأثیر منفی بر روی میزان مشارکت آنان خواهد بود. به عبارت دیگر با این روند هر چه میزان ویژگی‌های مثبت فردی زنان مورد مطالعه افزایش یابد، میزان مشارکت آنان کاهش خواهد یافت. از سوی دیگر با مقایسه رابطه وضعیت سواد، سن و تأهل زنان با میزان مشارکت آنان در دو سطح داده‌های واقعی و داده‌های حاصل از نظر سنجی نتیجه می‌گیریم اگر چه پاسخگویان در نظرخواهی انجام شده به تأثیر زیاد میزان سواد و تحصیلات و تأثیر متوسط تأهل بر میزان مشارکت معتقدند، اما به واقع افزایش یا کاهش این متغیرها تأثیری در میزان مشارکت خود آنان نداشته است. یعنی بین گروه‌های تحصیلی مختلف و گروه مجردان و متأهلین اختلاف معنی داری از نظر میزان مشارکت وجود ندارد. شاید دلیل آن وجود عوامل تأثیر گذار قوی‌تری است که توانسته میزان مشارکت آنان را علی‌رغم داشتن ویژگی‌های مثبت فردی محدود کند.

با توجه به نتایج به دست آمده از حاصل از دیدگاه زنان روستایی و ویژگی‌های فردی واقعی آنان، بین ویژگی‌های فردی زنان و میزان مشارکت آنان (به استثنای مشارکت مدنی و محلی و غیر رسمی) در منطقه مورد مطالعه ارتباط معنادار و قوی‌ای وجود ندارد.

۵- پیشنهادها

مهم‌ترین راهکارهای پیشنهادی برای بهبود افزایش سرمایه اجتماعی روستاییان عبارتند از:

- تأمین آموزش برای زنان و دختران نقش مهمی در شکل‌گیری انواع مشارکت در جوامع روستایی دارد. زیرا آموزش نه تنها برای خود آن‌ها مفید است بلکه تأثیر زیادی بر سلامت کل خانواده آن‌ها دارد و آن‌ها را آماده می‌سازد تا از مزیت کسب فرصت‌های آتی

شادی طلب، ژاله، (۱۳۸۱)، توسعه و چالش‌های زنان ایران، «مجموعه سپهر اجتماعی - ۲». تهران، سلسله انتشارات قطره، ش ۳۰۷

صالحین، شهرزاد، (۱۳۸۲)، نحوه صرف وقت زنان روستایی، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۱، شماره ۷.

صفری شالی. رضا، (۱۳۸۷)، عوامل فرهنگی و اجتماعی مرتبط با میزان مشارکت زنان روستایی در امور و مسائل خانوادگی و اجتماعی، مجله زن در توسعه و سیاست، شماره ۲۰، صص ۱۱۸-۱۰۵.

غلامعلی زاده. ثمیه و رضایی مقدم. کوروش (۱۳۸۸)، مطالعه چالش‌های عمده‌ی مشارکت زنان روستایی در تعاونی‌ها، فصل‌نامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، سال ۷، شماره ۲۵، صص ۲۵-۱۹.

غنیان، منصور، خانی. فضیله و قدیری معصوم. مجتبی، (۱۳۸۷)، نقش زنان روستایی در بهره برداری، حفاظت و احیاء عرصه های طبیعی بیابانی، مجله پژوهش زنان، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱۳۵-۱۱۹. فلیحی، نعمت، (۱۳۸۰)، زنان، توسعه و تعدد نقش‌ها، نشر برگ زیتون: تهران.

کریشنا، اینرود، (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان، نشر شیرازه: تهران.

کلانتری، خلیل، (۱۳۸۲)، سنجش سطح توسعه‌ی روستایی در شهرستان تربت حیدریه، ۷۹-۱۳۶۵، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۰، صص ۴۱-۵۴. مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵)، شناسنامه آبادی‌های کشور، شهرستان مشهد.

مرکز آمار ایران، (۱۳۷۵)، شناسنامه آبادی‌های کشور، شهرستان چناران.

برخوردار نیست ارتقای سطح آن با اهرم‌های مناسب در اولویت‌های برنامه ریزی توسعه روستایی قرار گیرد؛

منابع

استانداری خراسان رضوی، (۱۳۸۹)، آخرین وضعیت تقسیمات کشوری شهرستان مشهد.

بوذرجمهری. خدیجه و نایب‌زاده. فریده (۱۳۸۸)، ارزش‌یابی طرح تسهیل‌گران زن روستایی در ایجاد ارتباط دوسویه و افزایش مشارکت زنان روستایی در عرصه‌های مختلف توسعه‌ی روستایی (مطالعه‌ی موردی: دهستان مازول از بخش مرکزی شهرستان نیشابور)، فصل‌نامه‌ی پژوهش زنان، دوره ۷، شماره ۳، صص ۸۷-۶۹.

جمعه پور. محمود، (۱۳۸۵)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی: دیدگاه‌ها و روش‌ها، انتشارات سمت.

حاجیلو. فتانه، خانی. فضیله، (۱۳۸۷)، بررسی تأثیر نگرش مردان بر ایجاد گروه‌های مستقل زنان روستایی: مطالعه‌ی موردی آذربایجان شرقی، فصل‌نامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۱، صص ۱۷۱-۱۵۱.

حاجیلو. فتانه، خانی. فضیله، تقوی. نعمت‌الله و مقدم‌واحد. محمد، (۱۳۸۶)، بررسی عوامل تأثیرگذار بر موفقیت تسهیل‌گران زن در ایجاد گروه‌های مستقل زنان روستایی: مطالعه‌ی موردی آذربایجان شرقی، فصل‌نامه روستا و توسعه، سال ۱۰، شماره ۱، صص .

شادی طلب، ژاله، (۱۳۸۳)، «سخن سردبیر»، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۲، شماره ۳.

الوانی، سیدمهدی و ضرغامی فرد، مژگان، (۱۳۸۰)، نقش زنان در توسعه، ماهنامه علمی-آموزشی مدیریت (تدبیر)، شماره ۱۱۳.

ویسی، هادی و بادسار. محمد، (۱۳۸۲)، بررسی عوامل مؤثر بر نقش اجتماعی زنان در فعالیتهای روستایی: مطالعه موردی استان کردستان، فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۳۲، صص ۴۳-۱۹.

یونسکو، (۱۳۷۶)، بعد فرهنگی توسعه به سوی یک رهیافت علمی، ترجمه تیمور محمدی، سازمان برنامه و بودجه: تهران.

Azahari, D. H. (2008), "Indonesian rural women: The role in agricultural development". Analisis kebijakan Pertanian. 6 (1): 1-10.

Damisa, M. A. and Yohanna, M. (2007), "Role of rural women in farm management decision making process". World Journal of Agricultural Sciences 3 (4): 543-546.

Hoque, M. and Itohara, Y. (2008), "Participation and decision making role of rural women in economic activities: A comparative study for members and non-members of the micro-credit organizations in Bangladesh". Journal of Social Sciences 4(3): 229-236.

مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری، (۱۳۸۰)، زن و مشارکت سیاسی و اجتماعی، نشر برگ زیتون: تهران.

مصفا، نسرين، (۱۳۷۵)، مشارکت سیاسی زنان در ایران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه: تهران.

مطیعی لنگرودی، سیدحسین، (۱۳۷۶)، جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)، انتشارات جهاد دانشگاهی: مشهد.

میرترابی. مهدیه‌السادات، حجازی. یوسف و حسینی. سیدمحمود، (۱۳۸۹)، عوامل‌های ارتباطی تاثیرگذار بر مشارکت زنان روستایی در فعالیتهای پس از برداشت محصولات کشاورزی بخش آسارا، کرج، مجله‌ی زن و جامعه، سال اول، شماره‌ی ۴، صص ۱۹-۳۲.

میرک‌زاده. علی‌اصغر، علی‌آبادی. وحید و شمس. علی، (۱۳۸۹)، واکاوی موانع مشارکت زنان روستایی در برنامه‌های آموزشی و ترویجی، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۲، صص ۱۶۵-۱۴۷.

نولان، پاتریک و لنسکی. گرهاردایمنیوئل، (۱۳۸۰)، جامعه‌های انسانی، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کلان، ترجمه ناصر مؤفقیان، نشر نی: تهران.